

Szemle

Angyalosi Gergely*

IGNOTUS MINT SZEREPKONGLOMERÁTUM

– LENGYEL András. *Ignotus Hugó-tanulmányok: Modernizáció a pallérozódás és a barbarizálódás sodrában*. Budapest: Múlt és Jövő Könyvkiadó, 2020, 560 lap –

A szerző előljáróban tudomásunkra hozza a könyv címének megfejtését: nem Ignotus-monográfiáról, hanem Ignotus-tanulmányok gyűjteményéről van szó. Helyesebben *Ignotus Hugóról* szólnak ezek az írások, ami indokolt pontosítás, ha arra gondolunk, hogy a *Nyugat* első digitális kiadásában lazán összekeverték az atyát a fiúval, vagyis Ignotus Pállal. Ezen kívül Veigelsberg Hugó (ha viszonylag későn is, 1907-től) hivatalosan Ignotus-Veigelsbergre változtatta ugyan a nevét, de a polgári életben gyakorlatilag csak az Ignotus Hugó nevet használta. Mindazonáltal Lengyel András – kiváló filológusként – rengeteg részadatot, eddig nem tárgyalt összefüggést tárt föl ezekben a tanulmányokban. Joggal merülhet föl az olvasóban, hogy miért nem vállalkozott egy igazi monográfia megírására. Többször is visszatér erre a kérdésre, és egyértelmű választ ad rá. Mint tudjuk, Ignotus évtizedeket töltött emigrációban (bár sokáig igyekezett elutasítani ezt a státust). Ez alatt a hosszú idő alatt folyamatosan írt, hiszen ez volt a mestersége – márpedig ezeknek az írásoknak a jelentős részét nem ismerjük. Túl sok a fehér folt ahhoz, hogy egy vérbeli filosz monográfiaírára vállalkozzék. Mint írja, „egy igazi Ignotus-monográfiához módszeres helyszíni kutatásokat kéne végezni egy sor osztrák, német, cseh, román, angol és amerikai kéziratárban”. (13.) Ezt az érvet aligha lehet vitatni, annak ellenére, hogy – nem kis mértékben Lengyel Andrásnak köszönhetően – most már valóban nagyon sokat tudunk a *Nyugat* hajdani főszerkesztőjéről.

A bevezetőből megismerhetjük a szerző néhány elvi meggyőződését, amelyekhez nagyjából az összes írásban tartja magát. Azt olvassuk például, hogy Ignotus személyisége „szinte teljesen feloldódott azokban a kulturális funkciókban, amelyeket betöltött”, s ezekhez a funkciókhoz képest a megismerhető magánéleti vonatkozások „lényegtelenek”. (8.) Ehhez képest a magánéleti adalékok utáni nyomozás a könyv jelentős részét teszi ki; ez azonban nem öncélú tevékenység: el kell hinnünk, hogy Lengyelt tényleg az említett „funkciók” érdeklik elsősorban. Olyannyira, hogy a saját narrációjában Ignotus gyakran csak a történelmi és társadalmi folyamatok reprezentánsaként, azaz a kortársak számára jóformán láthatatlan tényezők megtestesítőjeként mutatkozik meg. Történelmileg pedig mindennek a kulcsa modern

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének nyugalmazott tudományos főmunkatársa.

kapitalista társadalmak kialakulása, s egymás ellen folytatott harcuk lenne. „A »történelem« mindenkinek, így Ignotusnak is tudtára adta, a fejlődés célja nem a »paléozódás« Ignotusnak is oly kedves eszménye, hanem a lehetőségek újraelosztása – akár a barbarizálódás folyamatának beindítása árán is.” (12.) A haladás naiv eszményét ez a fejlődés, melynek hajtómotorja a tőkés globalizáció, megkérdőjelezte. Az első világháború kirobbanásának háttérében is az újraelosztásért folytatott harc áll: jól ismert, és egy bizonyos eszmerendszeren belül teljesen védhető történelemszemlélet ez. Problémát csak akkor okoz, ha túl rövidre záródik az összefüggés a történelmi séma és az egyéni produkció között. Márpedig néha támadhat ilyen érzésünk. Ignotus kulturális „funkcióit”, „teljesítményét” például szükségesnek tartja ennek a szemléletnek a nevében összegezni. „Hogy e teljesítmény az »impresszionizmus« álrühájában jelent meg, mellékes. A lényeg az, hogy – azt kell mondanunk – mindez törvényszerűen alakult így, s törvényszerű, hogy éppen az és úgy realizálódott, ami s ahogy Ignotus életművében létrejött.” Ez már a hegeli világszemlélet működésére hajazó feltevés, amelyet az a kijelentés sem tesz sokkal meggyőzőbbé, hogy minden ember „csak egy ott s akkor lehetséges pályát tud befutni”. (38.) Ez az „így volt, tehát így kellett lennie” logika.

Szerencsére később azt is hozzáteszi, hogy a „mentális modernizáció” vagy modernitás szintén a kapitalizmus fejlődésének függvénye, de ennek a folyamatnak van egy bizonyos autonómiája, önmozgása. Utal arra, hogy *A Hét*, a fiatal Ignotus szakmai magára találásának színtere „modernizációs médium” volt, nem csak irodalmi fórum. Ezért még inkább igazoltnak látja az „impresszionizmus” másodlagos jelentőségét. *A Hét* nem lehetett merev és doktriner, mert mindent a „kívülről” dik-tált metamorfózis szolgálatába kellett állítania, „a szerzői személyiséget, az intellektuális szerepeket is, a mindennek a leképzésére alkalmassá tett beszédmódot is”. (52.) Akik félreértik „a lényegét”, ezt nevezik impresszionizmusnak. Azt is a piaci kényszerre vezeti vissza, hogy a lap szerzői annyi álnevet használtak; ez a kényszer nem engedte megmerevedni a neveket és a mögöttük fölsejlő szerepeket sem. Azt kell tehát mondanunk, hogy Lengyel koncepciója helyenként nem sokat láttat a szellemi szféra viszonylagos „függetlenségéből”; inkább egyfajta gazdasági determinizmushoz közelít.

Az „ignotus” szónak alaposan utánajár, megállapítva, hogy mások is használták álnévként, például Széchenyi István. Lengyel (talán Ady egyik cikkét követve) azt állítja, hogy a szó jelentése „névtelen”. Ezzel a választással kizárja a szó egyéb jelentéseit (ismeretlen, idegen, szokatlan, átvitt értelemben alacsony származású, illetőleg tudatlan, járatlan). Jómagam inkább az „ismeretlen” jelentést emelném ki (mint Karinthy a *Nyugat* 1924-es Ignotus-számában: „ismeretlen, mert mindenki ismerőse”), s ezt kiegészíteném a „tudatlan” árnyalattal, nagyon hangsúlyosan jelenlévő „impresszionista” agnoszticizmusa miatt. A szerző a többi álnév elemzése során is érdekes megfigyeléseket tesz: például fölveti, hogy a „Pató Pál” főleg színházi kritikáknál szerepel, és ez talán nem véletlen; de sajnos nem fejti ki, mire gondol. Úgy látja, hogy „Emma” néven Ignotus írói becsvágyát élhette ki, legalább részlegesen,

ugyanis „élete végéig sérelme volt, hogy sorsa nem hagyta meg számára a lehetőséget, hogy költői ambícióit maradéktalanul és tartósan kiélje”. (48.) Vagyis ebben a választásban nem a nőimitátorság a fontos, hanem a szerepkényszer, amely miatt tulajdonképpen novellát kellett és lehetett írnia. Lengyel ugyanakkor rámutat arra is, hogy tisztában volt a *biológiai* és a *társadalmi nem* „részleges szétválásával, diszkrepanciáival”, s ez szintén köthető a modernitás bizonyos folyamataihoz. „Dixi” néven jegyezte továbbá azt a cikket, amely „királysértés” vádjával sajtópörbe keverte. Ez a tanulmány bravúros filológiai és értekezői teljesítmény. Lengyel kimutatja, hogy a vád már csak azért is alaptalan volt, mert Ignotus írásában Ferenc József és Szilágyi Dezső a pozitív szereplők, szemben a királyi család más tagjaival. Ezt pedig azzal magyarázza, hogy Ignotus érezte a Monarchiát fenyegető veszélyt, és a politika prominens személyiségei közül „abba – azokba – kapaszkodott, amibe/akikbe tudott”. (59.) Ám csak azért nem született elmarasztaló (vagyis igazságtalan) ítélet, mert voltak „kiskapuk” amelyek segítségével a jog érvényesülhetett. Érdekes lenne tisztázni, hogy a különféle álnevek mennyiben jelentettek hangnembváltásokat is (Emma asszony esetében ez egyértelmű, a többi név vonatkozásában már kevésbé).

Az *Identitás- vagy /és programvers? Ignotus: A 137. zsoltárhoz* című szövegelemzés nagyban hozzájárul az ignotusi gondolkodásmód gyökereinek feltáráshoz. Nyilvánvalóan igaza van Lengyelnek abban, hogy az 1895-ben megjelent vers megértéséhez a pályatörténet, a szociális identitás, illetve az apához való viszony felől kell közelíteni. (A Veigelsberg Leóval kapcsolatos pozitív és negatív komplexusok szerepét a könyv több helyen is hangsúlyozza.) A legfontosabb kérdés azonban az asszimiláció problémájához való viszonyulás, pontosabban, ahogy a szerző fogalmaz, a zsidó tradícióhoz való kapcsolódás „magyar” változatának lehetősége vagy lehetetlensége. (Nem véletlen, hogy a vers az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, az IMIT évkönyvében jelent meg.) A zsoltár az idegenbe szorultság (fogság) és a művészi önkifejezés (ének) közötti összeférhetetlenséget állítja elénk, ezzel együtt pedig a Várost lerombolással fenyegetőkkel való szembefordulást, bűnhődésük kívánalmát. „Az önkifejezés benső, lelki tiltás alá esik, a hűség a hagyományhoz azonban, ennek ellenére is megkövetelt.” Ez viszont egyenértékű volna az identitás feladásával, mert az „*de facto* azonban csak az önkifejezés valamilyen formájának folyamatos gyakorlatában ragadható meg”. „A 137. zsoltár így szükségképpen identitásvers, amelyben a hűségnek van prioritása a (nyilvános) önkifejezéssel szemben. Még azon az áron is, hogy a művészileg ki nem fejezhető, mintegy, fölszín alá szorítja.” (70.)

Ignotus versbéli értelmezése ebből az „identitásdrámából” indul ki; kapcsolódik a zsoltárhoz, de azt sem formai, sem tartalmi szinten nem imitálja. Nyelvhasználata „az Arany-követő népies epigonizmus nyelve”, amelyet Heine szonettjeinek formai mintája alapján követ. A költeményben Lengyel szerint „a zsidó *hagyomány* és az etnikai értelemben körülhatárolatlan *modernitás* áll egymással szemben”, az eszmény ellenében a tudattalanba lesüllyedt, de nem elveszett hagyomány. Ignotusnál nem a művészi önkifejezés tiltásának a motívuma ismétlődik, hanem a nyelvváltásra reflektál, amely az idegenbe szorult zsidóság esetében elkerülhetetlen. Így érte-

lemszerűen kimarad a fogságnak és a foglyul ejtők büntetésének mozzanata is, mivel a választott opció, „a Nyugat eszmelángja” éppen a szabadsággal azonosul. Ezzel szemben felértékelődik „a hagyományhoz, a mozgásban, értelmezésben lévő szimbolikus hagyományhoz való személyes hűség fontossága”. (72.) Vagyis a 26 éves Ignotus biztos kézzel választja ki a Nyugat szimbólumát, annak az orientációnak a meghirdetésére, amely zsidók és nem-zsidó liberálisok számára egyaránt követhető volt (hiszen ez utóbbiak is „nyugatosok” voltak). Nem szükséges követnünk Lengyel vitáját Farnadi Jerusalmi Micha „explication text”-jével ([sic!] 74.). Enélkül is igazat adhatunk neki abban, hogy a „Nyugat”-metaforát vagy szimbólumot néhány évvel később valószínűleg Ignotus javasolta.

Az Ignotus és *A Hét* közös másfél évtizedéről szóló írásban talál rá a szerző arra a megfogalmazásra, amelyet a „kulturális funkcióként” felfogott ignotusi szerepkör fő jellemzőjének fog tartani a továbbiakban. *A Hét* eszerint „vegyes profilú előkészítő médium” a *Nyugathoz*, a „par excellence irodalmi médiumhoz” képest. Erre pedig azért volt szükség, mert „a magyar modernitás történetében már lehetővé és szükségessé vált egy, a korábbiaknál finomabb differenciáltságú kulturális funkciómegoszlás”. (78–79.) Ebben a folyamatban Kiss József lapja nem csupán megfelelt az igényeknek, hanem aktív szerepet is játszott: maga nevelte ki olvasóit és munkatársait is. Attól volt sikeres és újszerű, hogy a kor polgári, vagyis „modern” habitusát artikulálta. Maga Ignotus pedig (Németh G. Béla kifejezésével) nem azért „keverte” a témákat, mert az impresszionista kritika vezérelveit követte. Lengyel szerint ez „szükségképpen következménye volt annak a szituációnak, amelyben Ignotusnak meg kellett szólnia, s annak a célnak, amit el akart érni”, ugyanis elsősorban nem irodalomkritikát írt, hanem „az uralkodó habitus átalakítására törekedett”. (96.)

Az Emma asszony álnéven tevékenykedő Ignotusról szóló tanulmányunk már az alcíme is ez utóbbi felismerést kívánja megerősíteni: *A kollektív „irodalmi” gasztronómia mint érdeklődésgenerálás és habitusformálás*. Megállapítja, hogy Ignotus „nőimitátor” volt, amikor Emma szerepét kitalálta. „Ez az értelmezési irány azonban alighanem elfedi a lényegét.” (109.) A „lényeg” pedig nem más, mint „egy speciális mentalitástörténeti összefüggés” megjelenítése és alakítása. Akár lapja, *A Hét*, Ignotus ezúttal is a modernizálódás előmozdításán, az „uralkodó habitus alakításán” dolgozott, amelynek fontos része volt az „asszimilációs alku” lehetősége és sikere a modernizációban részt vevő „idegenek” vagy „jövevények” számára. Az 1901. július 7-i *Levél A Hét olvasóihoz*, amelyben „Emma” meghirdeti a recept-„ankettet”, Lengyel pontos megfigyelése szerint korát megelőzően juttatja kifejezésre a médium és fogyasztója közötti „oda-vissza kommunikáció” igényét, valamint a különböző kultúrák közti átjárás megteremtésének szándékát. A végkövetkeztetés ismét az, hogy a cél a „sokféle gyökerű habitus kiegyenlítése, a potenciális konfliktusok föloldása”. (122.) Lengyel ellentmondást sejt abban a válaszban, amelyet egy (álnev) versben érkező kritikára ad Emma/Ignotus. Ez a finoman ironizáló bírálat lényegében a szociális érzék hiányát veti a receptgyűjtő úriasszony szemére. Emma ezzel szemben úgy gondolja „mint Marx”,

„... hogy csak az lehet jó és heves szocialista, akinek van érzéke az élet javai és szépségei iránt, s azért gyűlöli a mai világrendet, mert az emberiség legnagyobb részét kizárja e javak élvezetéből. Az igazi filantróp mindig arisztokrata – csak éppen azt akarja, hogy minden ember úr legyen.” (127.)

Jómagam nem látok ebben ellentmondást. Ignotus valóban ebben az értelemben volt „szociálista”: a nivellálást társadalmi szinten fölfelé, nem pedig lefelé vélte kívánatosnak. Az eredményhirdetés kommentárja azonban kétséget kizáróan a „habitusformáló” Ignotus képét támasztja alá: „a legváltozatosabb, leggazdagabb és legliberálisabb konyha a miénk”. Ami annyit jelent, hogy se kelettől, se nyugattól nem zárkózik el: „átveszünk, honosítunk, javítunk és tökéletesítünk”. *„Nemzeti politikánk: az erőszakos és hízelgő assimilatio – vezérlő szerepet játszik konyhaművésztünkben is”* – erről Lengyel András joggal állapítja meg, hogy ez maga az ignotusi program. (135.) Zárásként talán már nem is lett volna feltétlenül szükséges újra leszögezni, hogy az Emma-alak lényege „nem a női szerep imitálása volt, hanem *bizonnyos üzeneteknek e szerep mögül való kommunikálása*. S itt van a lényeg.” (137.) Már csak azért sem, mert annak *a módja* sem érdektelen, ahogy Ignotus asszonyt alakít (bár lehet, hogy nem ez a „lényeg”).

A tanulmánykötet további írásainak is a „habitus-alakítás” adja a vezérfonalát. Lengyel habitusokban gondolkodik Ignotus első amerikai útjának (1904) leírásakor is, amely utazás döntően megváltoztatta a világképét. (Eközben a rá jellemző pontossággal jár utána az utazás egyes dátumainak.) Az *Olvasás közben* kötetről megállapítja, hogy *A Hét* korszakának végét jelzi Ignotus pályáján. Egy „könyvszerűtlen” perióduszáró könyv, amely önmagában is jelzi a „modern” habitus elterjedését és pozícióinak széles körben való megerősödését. (166.) Még nem az irodalmi modernitás látványos diadalának vagyunk a tanúi, de már benne járunk az előtörténetében. Ignotus ezúttal is „frontember, eszmetermelő és habitusalakító” Lengyelnél. Mindezzel csak egyet lehet érteni, hiszen már a kortársak közül is akadt, aki így jellemezte az ignotusi attitűdöt. (Mint például Csáth Géza egy 1910-es cikkében, ahol Ignotust a nagy közvetítőként, az irodalmi közvélemény és a korszerűbb közízlés alakítójaként, egyfajta „pedagógusként” mutatja be.) Igaz, hogy az *Olvasás közben* írásait nem egység, hanem fragmentáltság, „lágý és szétfolyó” szerkezet fogja össze. „De az egységnek, a belső koherenciának valami nem könnyen megragadható, mélyebben fekvő sejtelve mégis kialakul, átjön a szövegekből.” (168.) Az alapkérdés nyilvánvalóan az, hogy miben áll ez a koherencia?

Lengyelnek igaza van abban, hogy a kötet írásai „tárcacikk és fikciópróza között ingadoznak”. A „könyvszerűtlenség” jelző mintha arra utalna, hogy a szilárd szerkesztettség hiányát magának is nehezebbé esik elfogadnia, noha nem osztja azon kortársak véleményét, akik Ignotust pusztán „aforizmaírónak” minősítik. A hosszú tanulmány végén tér vissza a koherencia kérdésére. „Ignotus ügyel arra, hogy az egyes részek kapcsolódjanak egymáshoz, a folyamatosság, minden tematikai változatosság és gazdagság ellenére meglegyen.” (189.) Azt mondhatnánk, hogy egyfajta

metonimikus szerkesztésmódot érzékel, amiben ismét csak tökéletesen igaza van. Ezért joggal hivatkozik Ady cikkére, aki nem kevesebbet állít, mint hogy Ignotus „*a modern emberlélek teljessége*”. S ez nem csupán Ignotus „helyiértékének” elismerése, hanem deklarálja szövegeinek „*belső összetartozását, egységét, méghozzá teljes körű egységét*”. (190.) Ennek fényében talán ejthetnénk is a „könyvszerűtlen” jelzőt. Néhány lappal korábban egy másik meghatározásfélével is találkozhattunk: „Azt is mondhatnánk, egyféle *impresszionista enciklopédia ez*.” (183.) Nem hiszem, hogy szembe kellene állítanunk ezt a kijelentést az Ady nyomán levont „teljes körű belső egység” állításával, de azért némi feszültséget joggal regisztrálhatunk. (Azt is említette például, hogy a gazdagság egyben a gyöngesége is a könyvnek, mert „a sok megfigyelés, tapasztalat és ötlet nem engedi magát a teória világos rendjébe szorítani” [185].) Ezt Lengyel András ismételten a történeti szükségszerűségekre való hivatkozással igyekszik feloldani, mondván, hogy az *Olvasás közben* írásmódja nem „anomália” volt, hanem a saját korának „történeti és episztemológiai” szükségszerűsége, egyben „a gondolkodástörténeti lehetőségek optimuma volt”. (190.) Ha az „optimum” kifejezés némiképp rejtélyes is ebben az összefüggésben, megállapíthatjuk, hogy Lengyelnek a könyvhöz „szorosan tapadó” interpretációja hasznos és vitatható megállapításaival együtt is fontos belátásokhoz vezető értelmezésnek bizonyult.

Az *Ignotus, a „kereső”* című írás Ignotus szabadkőművessé válásának (pontosabban a Demokratia páholyba való fölvételének) körülményeit deríti fel. Több körülmény is azt látszik alátámasztani, hogy az 1906-os év jelentős változásokat hozott Ignotus életében, s ezek közül az egyik kétségtelenül a szabadkőműves epizód. (A másik kettő *A Héttel* való szakítás, valamint a rövid életű *Szerda* folyóirat indulása.) Lengyel András ismét példamutató alaposággal veszi szemügyre a rendelkezésre álló dokumentumokat. Mi indokolhatta a belépés szándékát Ignotusnál? Egyetérthetünk Lengyel feltételezésével: úgy érezhette, hogy új szerepvállalása „segíti kulturális törekvései megvalósulását. S belépése *A Héttől a Nyugat* felé való eszmei mozgás része, egyik állomása volt.” (199.) Hogy miképpen, azt a tanulmány nem fejt ki; közli viszont a felvételi folyamathoz tartozó kérdőív három kérdésére adott választ Ignotus részéről, amelyekről joggal jegyzi meg, hogy tükrözik a szabadkőműves elvárásokat, ugyanakkor azonban egyénítettek. „Alkata és észjárása is jelentkezik bennük.” (198.) Az is józan feltételezés, hogy a szabadkőműves „network” fontos volt neki saját törekvései szervezeti támogatása szempontjából; éppen azért kellett bővítenie a kapcsolatrendszerét, hogy lehetővé váljék a *Nyugat* alapítása. (201.)

Ady és Ignotus „fegyverbarátsága” sem a konkrét személyek közötti kapcsolatok miatt foglalkoztatja a szerzőt, hanem mert az irodalmi modernitás szerveződéstörténetének fontos összetevőjeként tartja számon. Az a tény, hogy Ady 1919-ben meghalt, Lengyel szerint a *Nyugat* főszerkesztője számára mintegy „utókori” távlatból szűkítette le az önmegértést, „azaz Ignotus értelmezési lehetőségei radikálisan beszűkültek”. Ezzel nagyjából azt sugallja, hogy csak „megerősítő, affirmáló”, saját és

Ady szerepét megerősítő nyilatkozatokra maradt lehetősége. (203.) Nyilván voltak olyan helyzetek, amikor ez megfelelt a valóságnak; de nehéz belátni, hogy hosszabb távon Ignotus miért ne értelmezhetné volna át a kapcsolatukat? Szerencsére maga Lengyel András idézi a dokumentumot 1924-ből, amely arról tanúskodik, hogy ezt meg is tette. Ignotus (nem csupán ebben az esetben) azon a véleményen volt, hogy különbséget kell tenni a mű és alkotója között: „zseni a legritkább esetben jó ember”. (205.) A maga részéről Lengyel tehát joggal tesz különbséget a fegyverbarátság és a személyes szimpátia között. Figyelemre méltó, hogy Ignotus szerint Adyval „hűtlensége és humortalansága” miatt volt némi baj emberileg. Lengyel a költő már idézett 1906-os cikkével kapcsolatban vitatkozik Kosztolányi Tiborral, aki szerint csak a „sértő megjegyzésekkel” való „polarizációról” van szó, amelynek célja saját kötetének promotálása, egyfajta „műbalhé” keltése. Lengyel Andrással értek egyet. Ady nem szabályos recenziót írt Ignotusról, hanem „sokkal többet tett ennél”. Azzal, hogy benne láttatta „a modern emberlélek teljességét”, valóban egyfajta attitűdváltás mellé tette le a voksát. A modernség pozícióinak katakombalétére vonatkozó megállapításai (Szilágy vármegye vonatkozásában) lehetnek túlzók, de „szociológiailag érvényesek”, mondja Lengyel. Végül Karády Viktorra hivatkozva megállapítja, hogy Ady „zsidók és nem-zsidók modernizációs koalícióját építi” (207.), mellesleg pedig saját költészetének keres szövetségést.

Ignotus két hónap múlva viszonzta a gesztust. Az *Ady verselése* című cikkből a finom taktikai érzéket emeli ki Lengyel, mely a témaválasztásban érhető tetten. „Ez Adynak a nyelv és a verselés felől való »nemzeti« legitimálása.” (209.) Ady fellépése azonban hozzájárult ahhoz, hogy a saját szerepét is újrapozícionálja. „A mindent »megértőbből« fokozatosan új, ambicionált irány szervezőjévé és debatterévé építette át magát, s ennek a szerepének, kimondatlanul is, alárendelte még saját költői ambícióit is.” (210.) A nevezetes *Magyar Hírlap*-tárca, amely kimondta *A fekete zongora* „érthetlenségét”, majd az ezt magyarázó *Nyugat*-cikk irodalomtörténetileg is összekapcsolta Ignotust Adyval. Lengyel jól követhetően mutatja ki kapcsolatuk hullámzásait, még olyan esetekben is, amikor (az Ignotushoz írott levelek híján) csak következtetni lehet a belső történésekre. A duk-duk affért ugyan bőven kommentálta a szakirodalom az elmúlt évtizedekben, de a szerzőnek sikerül új hangsúlyokat találnia – mindenekelőtt azzal, hogy a korabeli irodalmi és kulturális élet *szervezete* felől veszi szemügyre a dokumentumokat. Erről ír Ignotus is Adynak, elválasztva egymástól a privát barátságot és az irodalmi szerepeket. „Azt pedig, hogy az ember hová és kikhez tartozik, nem ő maga határozza meg. Vagyunk most ebben az országban egypáran, akik akkor is összetartoznánk, ha lenéznők egymást és undorodnánk egymástól.” (225.) Megrendítően aktuális szavak, amelyek ugyanakkor azt is jelzik, hogy érzelmileg olyan hasadás keletkezett kapcsolatukban, amelyet nem lehetett teljesen megszüntetni. A „főszerkesztő” a felszínen elsimította az ügyet, mely ügy azonban „[A] magyar modernitás történetének egyik, sok mindenről árulkodó, szimptomatikus epizódja maradt.” (226.) (Kár, hogy a szerző nem fejti ki ezt a gondolatot.) A Hatvany–Osvát konfliktus szintén részleteiben ismerhető a szakiroda-

lomból. Mégsem felesleges, hogy Lengyel újra elmondja ezt a történetet, valamint a következményeit, mert azok erősen érintik mind Ignótus, mind Ady pozícióit. Ismeretes, hogy a szerkesztők és a szerzők többsége Osvát pártjára állt, vagyis „az fordult Ignótus ellen, amiért küzdött: az írói szuverenitás”, miáltal viszont a lap finanszírozhatósága került válságba.

Ignótus cikke az 1914-es *Ki látott engem?* című Ady-kötetről kétségtelenül tükrözi azt az érzelmi ambivalenciát, amely a duk-duk affér után fogant meg a kritikusan. Lengyel rámutat, hogy ez az ambivalencia elsősorban nem abban áll, hogy megkülönbözteti az embert és a költőt: Ignótusnak régi alapelve ez. Inkább az tűnik fel az olvasónak, hogy milyen kíméletlen a személyiségről adott jellemzése. Olyannyira az, hogy a költő zsenijét ezután már hiába méltatja, nem tudja ellensúlyozni a kínos érzést, amelyet a korábbi megjegyzések kelthettek. Ráadásul a zsenialitás mi-benlétét oly módon részletezi, hogy annak egyetlen alkotó sem örülne feltétlenül. Adyn áthullámzik a világegyetem, mondja, majd hozzáteszi, hogy ehhez le kell bontania magában a kultúrembert: „barbár zseninek”, részegnek, vadembernek, gyermeknek kell lennie. A költő természetesen nem szerette ezt a kritikát, „hideg, szeretetlen, óvatos” cikknek tartotta. (240.) A kibékülés folyamatát, tekervényeit is pontosan követi nyomon Lengyel András; ám nem a szereplők indulatait, érzelmi rezdüléseit tartja lényegesnek, hanem azt, hogy alapjában véve mindketten érezték egymásra utaltságukat az irodalmi-kulturális térben. Nagyon valószínű, hogy ebben teljesen igaza van. A „szakmának” szánt oldalgóság már kevésbé érthető. Zárás-ként nem kevesebbet állít ugyanis, mint hogy az irodalomtörténet-írás eddig egy egyszerűsítő, sematikus képet követett, amelyet általában szoktak alkotni az „íróbarátságokról”. Ady és Ignótus kapcsolatának története „eltér az olvasói várakozásoktól” (vajon miféle várakozásokra gondol?), „de hogy a »szakma« is csak az érzelmi disszonanciákra figyelt föl, s azokat ítélte meg pró és kontra, az az értelmezés deficitje”. (249.) Lehet, hogy születtek olyan értelmezések, amelyek az „érzelmi disszonanciákra” összpontosítottak (mint ahogy Lengyel is hosszasan elemzi ezeket), de azért az a konklúzió, hogy a két alkotót „a magyar modernitás lehetőségének vonzása” tartotta egymás közelében, nem tűnik fel előttem eget rengető újdonságnak.

A *Tengerparti alkonyat* című vers elemzése is pontos filológiai megfigyeléseket rögzít. Ha nem is tudhatunk pontosan mindent a költemény születésének körülményeiről, elhihetjük Lengyelnek, hogy a felderengő nóialak inspirálója Somló Lili lehetett, később Ignótus második felesége. „A vers mintegy analízis helyett született. S Ignótus Ferenczinek üzent vele.” (257.) A pszichológus jól ismerte barátja aktuális szerelmét, a vers töprengő, önelemző, sőt néha önelidegenítő hangvétele pedig valóban felidézi az analitikus szituáció bizonyos elemeit. Érdekes összefüggés lehetőségére utal a tengermotívum kapcsán: a szerelem (a „kél”) és a tenger, valamint a halál összekapcsolása felidézheti Ferenczi elméletét a thalasszális regresszióról. Csakhogy a vers 1911-ben született, Ferenczi teóriája viszont 1914 és 1924 között alakult ki. Lengyel szerint ez arra utal, hogy Ignótus maga kapcsolta össze a feltételezett evolúciós őst és az emberi szexualitást valamilyen (általunk nem ismert) ol-

vasmánya alapján. Érdekes lenne, ha ezt bármilyen módon lehetne bizonyítani. A költészettörténeti behatárolás azonban fontosabb ennél. Ignotus verse átmeneti jellegű, még nem vállalja a természeti képek szemléletességétől való teljes elszakadást, az absztrakció radikálisabb szintjét. Ugyanakkor az értelmező megállapítja, hogy a logikai paradoxonoktól nem tartóztatja meg magát. Ilyennek véli az „én vagyok a te” kijelentést, amelyet „logikai szempontból” értelmetlenségnek minősít, miközben elismeri költői jogosultságát, mint a „modern” életérzés, a vágy és tárgy közötti meghasonlás kifejeződését. (261.)

A kötet szerkesztés szempontjából következetes lépés, hogy az újabb „fegyverbarátságot” (Ferencziét és Ignotusét) taglaló tanulmányt megelőzi egy esszé Berény Róbert Ignotus-portréiról. Az összekapcsoló elem a három alkotó között evidens módon a freudizmus, amely a festő számára „a *modern én antropológiájaként* létezett”. (268.) Akárcsak Ignotus költészetét, Berény művészetét is „köztes” helyzetűnek látja Lengyel: a természetelvű ábrázolás és a szélső modernista „dekonstrukció” között helyezi el. Berény Ignotusa „a modern én antropológiájának kivetítése, a modernitás személyiségmeghatározó szerepének [...] vizuális megjelenítése.” (274.) Ez az én attól „modern”, hogy folyamatos küzdelmet folytat a világgal, amely körülveszi. Ami a Ferenczi–Ignotus barátságot illeti, az eddigiek alapján nem lepheti meg az olvasót, hogy Lengyel megint csak „a trendet és a törvényszerűséget keresi”, továbbá azt, ami a „lényeg” ebben a kapcsolatban. (277.) A két férfi közötti karakterbeli különbségek „komplementer viszonyban” voltak egymással, írja. „Ferenczi volt az analitikus, Ignotus a laikus rezonőr.” (283.) Felhívja azonban a figyelmet arra is, hogy ez leegyszerűsítő megfogalmazás. Ignotus „mint egy multifunkcionális, sémákba nehezen beleilleszthető *szerepkonglomerátum*” írható le (a korábbi tanulmányokból már ismerjük ezt a gondolatot). Az állítás aligha vitatható, bár a kulturális, tudományos vagy művészeti élet bármely szereplőjéről többé-kevésbé elmondható ugyanez (hogy a politikáról, a gazdaságról, vagy a hitéletéről ne is beszéljünk). Persze az Ignotus által betöltött szerep(ek) az átlagosnál jóval összetettebb(ek) volt(ak); az az elbeszélés pedig, amelyet Lengyel András nyújt Ferenczi és Ignotus, Ignotus és Freud kapcsolatainak alakulásáról, mindenképpen árnyalja ezeket az összefüggéseket.

Ignotusnak azonban volt saját, Ferenczitől függetlenül kialakított véleménye a pszichoanalízisről, hiszen magáról Freudról is voltak személyes, „autopsziás”(!) ismeretei. Az analízis nem annyira lélektanként, hanem mint antropológia és metaelmélet érdekelt Lengyel szerint. Lassan személyes kapcsolata alakult ki Freuddal, aki 1917-ben (részben udvarias gesztusként, de valamennyire talán komolyan is) „felkérte” egy cikk megírására az *Imago* című folyóiratba. Csak sajnálhatjuk, hogy Ignotusnak „a háború idején annál sokkal több el nem hanyagolható kötelessége volt, hogy az ilyen munkához szükséges ódioma [otiuma? – A. G.] meglehetett volna.” (299.) Fontos mozzanatokra világít rá Lengyel András Ignotus Ferencziről írott nekrológja kapcsán. Egyrészt egy célzásból megtudhatjuk, hogy az utóbbi valamikor „befogott” barátja analízisébe, amely azután valamilyen okból megszakadt. Másfelől (némileg önkritikusan is) Ignotus végre elismerni látszik a thalasszális reg-

resszió elméletét, amelyet korábban inkább idegenkedéssel fogadott. Fönntartja viszont azt a véleményét, amely annak idején megsebezte a pszichológus hiúságát, nevezetesen, hogy „költőfajta” volt, akárcsak a mestere, de nem rendelkezett a „közlés művészetével”, mint Freud. Lengyel írása végén ismét összefoglalja „a lényegét”. Ez pedig nem más, mint hogy Ignotus számára az analízis a „modern” kapitalizmuskori ember antropológiáját alapozta meg, közelebb vitte „a »modern« ember strukturális irracionális megértéséhez”. (310–311.)

Alighanem Lengyel András az első irodalomtörténész, aki kellő figyelmet szentel Ignotus Hugó képzőművészeti kapcsolatainak. Ráirányítja a figyelmet a berlini *Die Aktion*-ban Albert Paris Gütersloh regényéről közölt cikkére (1913), amelyben erről a „zseniális dilettánsról” írva fölfedezi a „szabad asszociációs írásmód” és a freudizmus összefüggéseit, mintegy előre jelezve a „tudatfolyamregény” poétikai lehetőségeit. Az *Ignotus, Rippl-Rónai és a Nyugat kaposvári estje* című írás célja bevallottan az, hogy egy periferikus eseményen keresztül megmutassa a folyóirat „szociokulturális” működésmódját és jelentőségét. Lengyel szerint ugyan abban szakmai konszenzus van, hogy a *Nyugat* az egész modern magyar irodalom emblémája, „egyetlen szóba sűrített megnevezése”, ám „ez a státusa [...] szervezetszociológiai értelemben jórészt máig leíratlan.” (335.) Nem ez az egyetlen hely a kötetben, ahol Lengyel András hiányérzeteit fogalmazza meg a honi irodalomtörténet-írással kapcsolatban, de talán ennek a „szervezetszociológiai” szempontnak a reklamája a legrejtélyesebb. Nem új felfedezés ugyanis, hogy a *Nyugat* főleg pesti jelenség volt, s hogy a vidéki érdeklődők (a potenciális olvasók, akik a „modernsége kondicionáltak” voltak) szigetszerűen oszlottak el az országban. A vidéki felolvasóestek szervezése pedig érthető és tudatos stratégia volt. Az sem meghökkentő felismerés, hogy „1911-ben a modern magyar irodalom nem kész, hanem csak *folyamatosan készülő* projekt volt”. (346.) Mindez alighanem kiderül a *Nyugat* sok évtizede gyűlt szakirodalmából is. Az Ignotus által felolvasott cikk (*Író és közönség*) elemzése azonban mélyre hatoló és izgalmas, akárcsak Rippl-Rónai jelenlétének és a folyóirattal ápoltságának bemutatása.

Szerkesztett-e a főszerkesztő? – teszi fel a kérdést a következő tanulmányban. A közvélekedés szerint Osvát szerkesztette a lapot, Ignotus csak névleges „főszerkesztő” volt. 1912 júliusában azonban a *Nyugat* kényszerűségből Ignotus tulajdonába került át; Lengyel bizonyítja, hogy ettől az időponttól kezdve a szerkesztői munkát is komolyan vette egy éven keresztül. 1913 júliusáig tehát valóban ő volt a folyóirat szuverén szerkesztője. Részletkérdésnek (illetve a szerző szavával „mellékszálnak”) tűnik annak a megbízatásnak a története is, amikor Ignotus a főváros „művészeti szakelődőjaként” szerepelhetett. Ám túl azon, hogy a részletek tisztázása ismét csak igazi filológiai nyomozást igényelt, ez a történet drámai végkifejletet kap azzal, hogy az Amerikában nyomorgó, majd halálos betegen hazatérő Ignotus erre a megbízásra hivatkozva próbál nyugdíjhoz jutni. Kérését a hivatali bürokrácia, ha lassan is, teljesíti; de már túl későn. A *Nyugat* egykori főszerkesztője mintegy fél évig lehetett a főváros nyugdíjasa. „Csakugyan meghalni jött haza.” (369.)

Érdekes szempontot választ a szerző az *Ó-babilóniai töredelmes zsoltár* Ignotus-féle „fordításának” elemzéséhez: ebben a szélsőségesen archaizáló versben a modernség krízisének kifejeződését látja. Tovább bonyolítja a problémát az a tény, hogy az először 1914 tavaszán közölt szöveget Ignotus négy évvel később fölvette saját verseinek gyűjteményébe. Az eredeti „ó-babilóniai” szöveget nem sikerült azonosítani. (Komoróczy Géza arra a következtetésre jutott, hogy az Ignotus által megjelölt Rawlinson-féle ékírásos gyűjtemény valamelyik darabjának egyik fordítása lehetett a forrás.) Lengyel alapvetően olyan „speciális fikcióteremtési formát” lát ebben a gesztusban, amely nem volt szokatlan a századelőn. Úgy gondolja, hogy ez „a modernitásban keletkező, nagyon is modern problémák múltba és idegen térbe való áthelyezésének kínálkozó eszköze, a modern »vállalhatatlan« és ezért rejtett és indirekt megkérdőjelezésének lehetősége”. (374.) A realitásnak álcázott fikcionalitás, az eltávolítás gesztusa, a szerzőség helyett a fordítói szerep előtérbe helyezése vitathatatlan tény. Ám hogy ez azért volt szükséges, mert Ignotus nem merte volna vállalni az amúgy általa afirmált modernség nyílt bírálatát – nos, efelől vannak kétségeim. Mélyen egyetérték Lengyel ama kijelentésével, hogy Ignotusnak a modernitáshoz való viszonya leginkább az általa választott „impresszionista” megszólalási formában érhető tetten. A spekulatív absztrakciók és általánosítások „impressziókra” cserélésében tehát, amelyben a „valóság” ellentmondásosságának és bonyolultságának tudomásul vétele fejeződik ki. „S ennek ára volt, a jelentés sajátos szétoszlása, szétterülése” – mondja a szerző, azt sugallva ezzel, hogy ez alól a kényszer alól Ignotus szívesen kivonta volna magát, de nem volt rá képes. Ez utóbbi következtetést megalapozatlannak érzem, bármit is értsünk a jelentés „szétoszlásán, szétterülésén”. (Ami meglehetősen impresszionisztikus megfogalmazás.) Ha elfogadjuk is azt az interpretációt, hogy a versben meghatározhatatlan vétkekhez tapadó büntudat jelenik meg, s hogy ez egy jellegzetesen modern tapasztalat (ami nem evidens), akkor sem egyértelmű, hogy ez „a magyar modernitás krízisét” tükrözi. Lengyel általában véve úgy beszél a modernitás kríziséről, mintha léteznék „krízistelen modernitás”. Ezzel szemben a legtöbb elmélet szerint maga a modernség a folyamatosan megélt és megszenvedett krízis. Nem értek egyet azzal sem, hogy a modernitás a szakirodalomban ma „szimplifikált értelmezésekben jelenik meg”. (382.) Többféle felfogás létezik, talán van köztük leegyszerűsítő is, de távolról sem ez a jellemző.

Lengyel András Ignotus „háborús könyvének” (*Egy év történelem*, 1916) valamennyi írását részletezően ismerteti, főleg azzal a céllal, hogy bemutathassa a *Nyugat* főszerkesztőjének politikai látásmódját és történelemfelfogását. Elemzései általában ahhoz a konklúzióhoz vezetnek, hogy ennek a nagyszerű újságírónak zseniális meglátásai voltak ugyan (például amikor az angol–német gazdasági versenyből eredeztette a háborút), de változatlanul ragaszkodott bizonyos illúziókhoz. Így a gazdasági verseny háborús eszközökkel való „megoldását” csak anomáliaként tudta felfogni. „Ez azonban Ignotus véleményével ellentétben nem anomália volt, hanem törvényszerűség. A saját csúcsán már túljutott kapitalista hatalmi blokk a

feljövő s pozícióját veszélyeztető hatalmi blokkal szemben nem igen tud mást tenni. A tőkelegika könyörtelen.” (401.) Mint látható, Lengyelnek fikarcnyi kételye sincs az első világháborút kiobbantó – a fentebb jelzethnél talán némiképp szövevényesebb – történelmi összefüggések felől. Mint ahogy arról is meg van győződve, hogy Ignotus azért magyarázhatta így a történelmet, mert ragaszkodott a modernitásnak ahhoz a felfogásához, amely összeférhetetlen lett volna annak belátásával, hogy a háború pontosan a modernséget létrehozó kapitalizmus belső logikájára vezethető vissza. Ahogy a mai szociálpszichológusok némelyike mondaná, nézetrendszerének ezen mozzanatai a „kognitív disszonancia” elkerülésére vezethetők vissza.

Ha egyszer születik majd „igazi” Ignotus-monográfia, az minden bizonnyal adósa lesz a *Harminc év hontalanság* című terjedelmes fejezetnek, amelyben Lengyel András Ignotus nyomába szegődik Svájctól Berlinig, Kolozsvártól Kassáig, Béctől Londonig és New Yorkig – s onnan a végső hazaérkezésig. Rengeteg apró részletet tár föl, tesz helyre a hozzáférhető dokumentumok (főleg levelek) alapján, fölrajzolva ezzel a jövő kutatójának feladatait. (Ha ugyan valaha is lesz vállalkozó erre a rettenetesen nehéz munkára.) Ignotus „vándoréveire” talán az a legjellemzőbb, hogy a harmincas évek végéig fönntartotta azt a fikciót, hogy ő nem emigráns, csak „kenyérokokból” külföldön él. Utólag ezt is a kognitív disszonanciák közé sorolhatjuk, hiszen a „visszailleszkedés” sohasem sikerült. Lengyel ezt is egy történelmi-gazdasági hasonlattal érzékelteti (inkább komolyan, mint játékosan). „Ahogy a magyar malomipar az 1914 előtt [sic!] kettős monarchia méreteihez lett megteremtve, Ignotus is, mint kulturális aktor egy európai középhatalom lehetőségrendszerében, önérzetes állampolgáraként lett »kifejlesztve«.” (410.) A könyv harmadik fejezetébe kerül egy hosszas, részletekbe hatoló tanulmány a „kolozsvári epizódról”, amely természetesen tartalmaz átfedéseket az előző írással, de jóval alaposabban járja körül Ignotus szociális nézeteit. „1922-re már látszott, hogy az emigráció egy része valamelyik kisebbségi magyar szellemi közegeben próbált elhelyezkedni, új életet kezdeni.” Ha a kísérlet sikerül, az biztosította volna számára a magyar közegeben végzett újságírói munka lehetőségét, távol a budapesti politikai feszültségektől. (463.) Ignotus komolyan vette a munkát, például három hónap alatt 684 levelet írt szerkesztőként. Lengyel András azonban meggyőzően bizonyítja, hogy az egyre szaporodó, minden oldalról érkező támadások ellen egy idő után már reménytelen volt a védekezés. Erre csak a pontot tette föl a Romániából való kiutasítás; a tanulság az volt, hogy Ignotus mind a romániai, mind pedig a hazai kurzussal szembenállt. A közhangulat pedig egyáltalán nem kedvezett az ő általa képviselt stratégiának. A kultúrában a „kölsönösen elismerő, figyelembe vevő kooperatív erőfeszítést” iktatták ki az elűzésével. (488.)

A *Timár Virgil fia* című regényben az érdekli a szerzőt, hogy milyen viszonyban van egy regényfigura egy „valóságos” emberről vett mintával; tehát, hogy mi benne a történeti, illetve a kompozicionális elem. Saját prózapoétikai megközelítését az a kérdés vezeti, hogy milyen céllal használta az író a modellt, és milyen változtatáso-

kat hajtott végre rajta – ez a vizsgálat ugyanis feltárja a regény „szerzői intencióját”. „(Vakhit, babona, hogy nincs ilyen intenció, van, tagadása csak bizonyos esztétikai ideológia érdekében áll.)” (495.) Csak sajnálhatjuk, hogy nem fejt ki, miféle ideológiára gondol. Jómagam úgy vélem (persze lehet, hogy akaratlanul is valamilyen ideológia képviselőjében), hogy *szerzői* intenciókról általában nagyon keveset tudhatunk. (Ez ügyben még magának a szerzőnek a nyilatkozatai sem perdöntőek.) A *műnek* azonban kialakul egyfajta intencionalitása, amelyet poétikai vizsgálattal lehetséges megközelíteni. Lengyelnél az alkotói intencionalitás egyik eszköze lehet, ha az ábrázolt figurát összevetjük történeti modelljével; a történelmi személyiségek filológiai rekonstrukciója „csak divatos teóriák” szerint lehetetlen szerinte. (Ez utóbbiak meghatározásával ismét adós marad.) A tanulmány tehát habozás nélkül összeveti Vitányi alakját azzal a publikus képpel, amely a kortársakban élhetett Ignotusról, hogy felmérje, mit és mennyiben módosított ezen a képen Babits. Végül pedig megkockáztat egy feltételezést, mely szerint a regénybeli „fiúnak” is volt egy modellje, mégpedig nem más, mint Ignotus Pál. Lengyel ebben a cikkben szokásával ellentétben nem végez akkurátus filológiai nyomozásokat, és nem szembesíti saját álláspontját a regény terjedelmes szakirodalmával. Konceptiója azonban így sem érdektelen.

A *Nyugat* 1924-es Ignotus-számának (*Jel és érték*) a szokásosnál nagyobb jelentőséget tulajdonít, és hangsúlyozza, hogy a jövő értelmezői még sok mindent felfedezhetnek ezekben az írásokban. A *kritika lélektanához* című rövid esszében például Ignotus önjellemzését látja „az elvi beszéd szintjére emelve”. Ebben igaza lehet, még ha az ebből levont felismerés („erősen individualizált s önmaga kifejezését minden körülmények között ambicionáló én-szerkezet”) nem is mondható túlságosan váratlan. (511.) Pikler Gyula cikkének tanulságait Lengyel (személetemódjának megfelelően) úgy összegzi, hogy amit Pikler Ignotus pszichológiájaként ír le, az „voltaképpen a századfordulós magyar kapitalizmus szerkezeti sajátosságaival homológ”. Ezt a homológiát némileg erőltetettnek vélem, de egyetértek azzal, hogy „Ignotus még egy átmeneti, felemás kor átmeneti vonásokat mutató, de ellentmondásait elég nagy tudatossággal megélő fia volt”. (513.) Összességében véve azt tartja a lapszám érdemének, hogy a szerzők érzékelték „alkatának és szerepének összetettségét”, megközelítéseik különböztek is egymástól, de nem törekedtek arra, hogy leegyszerűsítsék a róla alkotható képet.

A kötet utolsó írásai Ignotus költői és szépírói ambícióinak fennmaradt nyomaival foglalkoznak (így a német nyelvű verseivel, illetve annak a novelláskötetnek a tervével, amelyről egy 1936-ban Hatvanynak írott leveléből tudunk). A filológusnak a tizenegy „novellaszerű memoire” közül mindössze egyet nem sikerült azonosítania. „Éltünk rögzös határain” – írta több írása fölé Ignotus. Nem csupán arra mutat rá Lengyel András, hogy itt egy Kölcsey-idézetéről van szó (a *Remény, emlékezet* című versből), hanem egy „rejtett, de gazdag jelentésmezőt” is föltár ennek az intertextuális vonatkozásnak a segítségével. A visszaemlékező írások közül kiemel kettőt (1931-ből, illetve 1934-ből). Mindkettő gyerekkori történet, s az elemzőt az

érdekli, hogy e két szöveg, „mint elbeszél, narratív identitás, mit mutat, mit ad hozzá ismereteinkhez”. (536.) Végül is azt tartja lényegi vonásuknak, hogy a gyermekkorát felidéző Ignótus maga emeli ki a *szexus* és az *intellektus* iránti erős fogékonyságot, mint a narratív identitásának korán jelentkező karakterjegyeit. Lengyel kiemeli ezeknek az írásoknak a történelmi és szociológiai relevanciáját is, hiszen rendkívül plasztikusan mutatják be az asszimilálódó vidéki zsidóság életvitelét a 19. század utolsó harmadában – noha a „zsidó” szó nem is fordul elő bennük. Végül tesz egy megfontolandó javaslatot egy, az Ignótus önéletrajzi írásaiból összeállítandó kötetre. Korántsem csak a szépirodalmi igényű, „megkomponált” szövegek kerülhetnének bele, hanem az évtizedek során született írásainak önéletrajzi jellegű részletei is. „S ha ez a szövegkorpusz egybehordva a rendelkezésünkre állna, az egyes részek egymáshoz való, kompozicionálisan heterogén, de egészében véve komplementer viszonya révén, sok tanulsággal szolgálna.” (546.) Reméljük, nem kell nagyon sokáig várnunk ennek a tervnek a megvalósulására.